

Uit de Kerkgeschiedenis van de Hervormde Gemeente Eemnes-Buitendijk (1)

De overgang naar de gereformeerde religie.

Ik heb het woord “gereformeerde” gebruikt, omdat men in vroeger eeuwen altijd sprak van een gereformeerde kerk. Men bedoelde daar niet de huidige gereformeerde kerk mee, maar het was de algemene benaming voor de “hervormde” kerk, de kerk in de nieuwe vorm.

Hoe de overgang van katholiek naar gereformeerd in Eemnes verlopen is, zal zeker niet schokkend zijn geweest. Op een bepaald moment heeft men landelijk als reactie op vele wantoestanden binnen de katholieke kerk een kerkherforming ingezet. Vermoedelijk zijn pastoors ervan overtuigd geweest, dat zij deze vernieuwingen moesten invoeren en zijn veel kerkgangers hun leidsman daarin gevolgd.

De overlevering wil, dat toen in de kerstnacht van 1580 de Eemnesser kerk overgenomen werd, dit gepaard is gegaan met handtastelijkheden. De werkelijkheid was, denk ik, anders: op 18 juni 1580 hadden de Staten van Utrecht bepaald, dat de kerken in handen moesten komen van aanhangers van de nieuwe “gereformeerde” religie. De Utrechtse bisschop was niet meer in staat om daar krachtig tegen te protesteren: hij was ziek en hij overleed op Kerstmis datzelfde jaar.

De pastoor van Eemnes-Buiten, Dirk Rijxssen, die met zijn parochianen in het schoolhuis kerkte, was aanhanger van de vernieuwingen en is deze in praktijk gaan brengen. De kerk kan zeker niet met handtastelijkheden overgenomen zijn, want een aantal jaren eerder, in 1574, hadden Spaanse troepen haar in brand gestoken. In berichtgevingen eerst aan de bisschop, later aan de provinciale synode wordt dat gemeld. In 1584: de kerk “wesende een huys vol stanc van den roock”, in 1593: “de kercke is verbrant, zulx dat men hier in den school moet predicken” en in 1606: “den staet der kercke aldaer gevonden te hebben een woeste plaetse”.

Deze laatste uitspraak was van Hendrik Martensz van der Pol (Pollius), die pastoor en later predikant Rijxssen in 1605 was opgevolgd. Hij meldde op de in 1606 gehouden gewestelijke synode, dat hij een gehoor had van zo’n 200 mensen, dat er nog geen psalmen werden gezongen en ook geen Avondmaal werd gehouden. In Eemnes-Binnen, waar hij ook predikant van was (tot 1651 beschikten beide kerken over één gezamenlijke predikant), vond hij weinig gehoor, omdat de katholieken er hun religie trouw bleven: “enige paepen uit Blaricum en Hilversum comende ende lieden daartoe roepende en noodigende”. De secretaris van Binnendijk was volgens hem een gewezen priester, die er de kinderen doopte. Dominee Van der Pol had er nog nooit gepreekt, omdat de

Binnendijkers van hem geëist hadden, dat hij hen eerst zijn “commissie (=aanstelling) van de Staten van Utrecht” maar eens moest tonen!

Verder klaagde hij over zijn kleine behuizing. Hij kon zijn turf niet goed bergen en van studeren kon ook niet veel komen. Zij klacht bij het Gerecht had niet veel geholpen: men had hem grotere woonruimte geweigerd. Hij vroeg of de Synode niet kon bemiddelen. Of dit gebeurd is, weten we niet. In 1736 wordt er een nieuwe pastorie gebouwd. Maar van wanneer de oude pastorie daeerde, wordt nergens gemeld.

Ten tijde van dominee Van der Pol is men wel gestart met herbouw van de kerk. We vinden er nu een schitterende preekstoel uit 1604, meubilair en tekstborden uit 1602, 1607, 1618 en 1621, een prachtige koorhek uit 1618 en niet te vergeten het doophek uit 1649.

In dat laatste jaar zijn we overigens in de predikantenlijst al bij de 7^e dominee die Eemnes-Buiten bediende.

De Eemnessers dominees waren jammer genoeg geen trouwe bezoekers van de provinciale synodes. In 1612 wordt gemeld, dat dominee Cornelis Egbertsz van Dungen niet verschenen is en 1618 wordt zelfs de predikant van Eemnes helemaal niet genoemd. Jammer voor de geschiedschrijving, want Eemnes ontbreekt in de overzichten.

De kerk in de 17e en 18e eeuw

In deze eeuwen telde de gemeente totaal 18 dominees, waarvan er één 30 en een ander 35 jaar in de gemeente zijn pastorale taak vervulde. Ds. C. van Rhijn van 1672 tot 1702 hier, maakte de 30 jaar vol. Hij was vanaf 1674 ook veldprediker. In 1702 overleed hij.

Eén dominee, ds. H.N. Makker, in 1773 beroepen, stierf vlak daarop aan een kinderziekte. Zijn opvolger, ds. A.G. Wakker daarentegen was hier van 1774 tot zijn overlijden in 1809; hij diende zijn gemeente 35 jaar. Eemnes was de enige gemeente waar hij stond.

De gegevens over deze eeuwen vinden we in het gemeentearchief, waarvan de oudste stukken teruggaan tot omstreeks 1650 en het kerkarchief, waarvan het oudste notulenboek, tevens lidmatenregister en doop- en trouwboek, aanvangt in 1703. Jaarrekeningen zijn er vanaf 1724.

Uit het gemeentearchief blijkt, dat de verbouwing en inrichting van de kerk in de eerste helft van de 17^e eeuw de hele gemeenschap veel geld kostte. Eind juli 1662 was er een nieuwe heffing over de “morgentale”, een grondbelasting, vanwege de belasting van de kerk met f 66.000. Eenieder, katholiek of protestant, werd hiervoor aangeslagen en betaalde mee aan vernieuwing en onderhoud van de kerk. (Resolutieboek 1 (1) blz. 7). Inkomsten kwamen er ook uit de kerkgoederen: de zuidwend was door de gezamenlijke bewoners aan de kerken geschonken om jaarlijkse inkomsten te hebben voor dit doel. Het gerecht

(Foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg)

droeg regelmatig bij in de kosten. Er worden bedragen van f 300 tot f 700 zo nu en dan aan de kerkmeesters betaald.

Soms werd er ook geld geleend. In 1698 bijvoorbeeld van ds. Ploos van Amstel in Blaricum. Men leende f 550 tegen 3%. Ook zijn leningen bekend van diaken Thijs Blom (1734), Gerrit Jacobsz (1732: f 600 en f 1000 à 3%), Gerrit Jan Snijder in Huizen (in 1743 afgelost), Jan Lambertse Brassier (f 400 in 1759), Jelis de Rooy (1790) en kerkmeester Krijn Perk (twee obligaties van f 1400 en f 1500 in 1802).

Ook werd er geld uit erfenissen ontvangen, o.a. van Maria Christina van Rhijn, de vrouw van Claas Heycop, bewoners van een buitenhuis, in 1752 (f 500).

Er is steeds flink aan de kerk ge- en vertimmerd. Een dakkapel aan de oostzijde draagt het jaartal 1700. Waarschijnlijk heeft er toen een grote dakvernieuwing plaats gevonden, maar schriftelijke gegevens hierover ontbreken. Een andere grote verbouwing is de bouw van een nieuw portaal aan de kerk in 1731. Het jaartal werd groot in de muur ingemetseld. Totale kosten bedroegen f 120, zo'n zesde deel van het jaarbudget.

Naast de gewone huishoudelijke zaken staan er in het kerkelijk notulenboek en in de notulenboeken in het gemeentearchief ook wel meer inhoudelijke discussies en regelingen genoteerd.

Zo werd bijvoorbeeld de verhoudingen tussen protestanten en katholieken, met name betreffende de armenzorg, geregeld. In 1735 was er een afspraak gemaakt over onderhoud en besteding van de katholieke armen. In 1747 kwamen daar weer op terug in verband met verscherpte voorschriften van de Staten van Utrecht. Op 3 maart dat jaar staat er in het resolutieboek van het gerecht:

“Schout en die van den Gereghen van Eemnes Buytendijk extraordinaris vergadert zijnde omme te delibereren over de requeste door die van de gedeputeerde van de synode deser provintie aan Haar Ed Mog de Heeren Staten 's Lands van Utrecht gerepresenteert, rakende het opvoeden van kinderen van Roomse ouders, tot armbesorgers opsigt komende, inde Roomse religie etc. en 't daaropgevolgde appointement van Haar Ed Mog Gedeputeerden, waar bij deselve requireren 't bericht van Schout en Gergte van Eemnes Buytendijk desen aangaande is geresolveert den schout Mr Jacob Cramer van Veeren te committeren omme over dese zaak met een bequaam Rechtgeleerde te admiseren, en van dit advis rapporteren, omme vervolgens ter voldoeninge van Haar Ed Mog ordres 't gerequireerde berig inte brengen, welke commissie bij den voorn. Schout is geaccepteerd. In kennisse van mij secrs, H. Pannekoek”. (Resolutieboek I (2) blz.366).

De uitkomst is onbekend, maar wel te raden als we de notitie in het kerkelijk notulenboek van 1 februari 1773 lezen: De kerkmeesters van de gereformeerde kerk van Eemnes-Buiten verzoeken het gerecht om alle door het dorp ondersteunde “paapse” kinderen bij gereformeerden te besteden en in de

gereformeerde godsdienst op te voeren. Dit volgens de resolutie van 1688.

Een moeilijke zaak, waarbij men toch uiteindelijk tot een oplossing kwam: in 1777 werd er een overeenkomst gesloten: deze armen kwamen in het vervolg geheel ten laste van de katholieke armmeesters, dus werden niet meer vanuit de algemene armenkas onderhouden.

Het oudste notulenboek, annex doop- en trouwboek bevat erg interessante gegevens. In het doopgedeelte lezen we in het jaar 1736 dat Jan Perier en Johanna van Lente op de 3e en 4e september een vierling hebben gekregen, waarvan een kind helaas maar één dag is blijven leven. Op 9 september worden de overgebleven drie kinderen gedoopt. Getuigen daarbij zijn: ambachtsheer Pieter Cornelis Hasselaer en zijn 3 dochters. Anna Adriana, Cornelia Baltasarina en Johanna Margaretha Hasselaer mogen de kinderen ten doop houden. Zij krijgen de namen: Cornelis Eemnes, Cornelia Constantina en Pieter Johannes Perier.

Nog wat bouwkundige gegevens uit deze eeuw uit de kerkrekeningen.

In 1736 wordt er een nieuwe pastorie gebouwd. Totale kosten: *f* 764-9-3 (alle bedragen zijn in guldens; stuivers en penningen). Het gerecht had “tot subsidie voor kerk en pastorie” *f* 500 door betaling door schout mr. Allard Pannekoek bijgedragen. Ik vermoed, maar daar zijn geen gegevens meer van, dat de katholieken eenzelfde bedrag hebben ontvangen. Ook zij bouwen in dat jaar een nieuwe pastorie, nu nog een deel van het gebouwtje “De Waker”, noordelijk van de r.k. kerk gelegen.

In 1746 zijn er reparaties aan de toren, in 1748 moet de weerhaan achter op het koor van de grote kerk gerepareerd worden, kosten 12 stuiver. In 1750 ontvangt de kerk *f* 700 van het gerecht voor kerk en pastorie.

In februari 1753 wordt de oude klok, die gebarsten is, voor *f* 6 gerepareerd. Men was echter toen nog niet in staat barsten goed te repareren. Dat blijkt wel: op 17 juni wordt er een nieuwe klok in de toren van Eemnes-Buiten aangebracht. (574 kg, diameter 95 cm). Randschrift: “Me fecit Ciprianus Crans Jansz Amstelodami Anno 1753”. Na aftrek verkoop oude klok moet nog *f* 333:16:0 betaald worden. Schipper Caspar Ruijzendaal vervoert de oude klokken (!) naar Amsterdam. Aan de toren, maar ook aan het kostershuis worden door timmerman Pieter van Hoorn grote reparaties verricht.

Uit de jaren 1773-1780 zijn er nog rekeningen van de schout en gadermeester van een omslag van 5 stuiver per morgen reëel en personeel ten behoeve van een nieuwe pastorie. (G.A.E. no 18). Deze wordt in 1774 gebouwd. Er wordt in 1775 door de Kerkmeesters voor afbraak van de oude pastorie nog *f* 529 ontvangen.

In 1783 zijn er weer grote reparaties aan de toren van Eemnes-Buiten. Een jaar later wordt er een nieuwe ingang gebouwd tegenover de openbare school.

En in 1785 wordt er een klok in toren bijgeplaatst met het opschrift: “L. Haver-

kamp me fecit Hornae AO 1785". Diameter 145 cm, 1761 kg.

In de volgende jaren wordt er flink aan de kerk gewerkt. We zien in 1785 en 1786 een post in de rekeningen voor 4000 nieuwe leien. Maar ook zien we, dat op de "Hogevuurst" 3125 leien worden verkocht (waren dat de oude leien?) De leiendekker Pieter de Haan krijgt f 379-17-8 voor loon en onkosten uitbetaald. In de 1785-1789 werden er grote bedragen uitgegeven aan de meesters leiendekker Pieter de Haan en Dirk Nijs, meester timmerman Jacobus van Weerd en de metselaar Reinier Jansen (ongeveer f 1565). Een jaarrekening van een gewoon jaar bedroeg zo'n f 900.

In 1788 worden er aan leiendekker Pieter de Haan, aan de timmerman Jacobus de Weert (of Verweert) en aan Cornelis Poul grote bedragen betaald (resp. f 1883-16-8 , f 1796-9-: en f 1518-17-8), onder meer voor afbraak van de kerk. Volgens een plankje met inscriptie, betrof het vooral de toren. Maar er staat in de rekeningen ook een post voor het drukken van biljetten voor het schilderwerk op het koor (boekverkoper Stubbe) ten bedrage van f 2-8-:

In het genoemde plankenbord, dat jarenlang in het bezit was van de herbergier van De Lindeboom, Perier, stond het volgende gebeiteld:

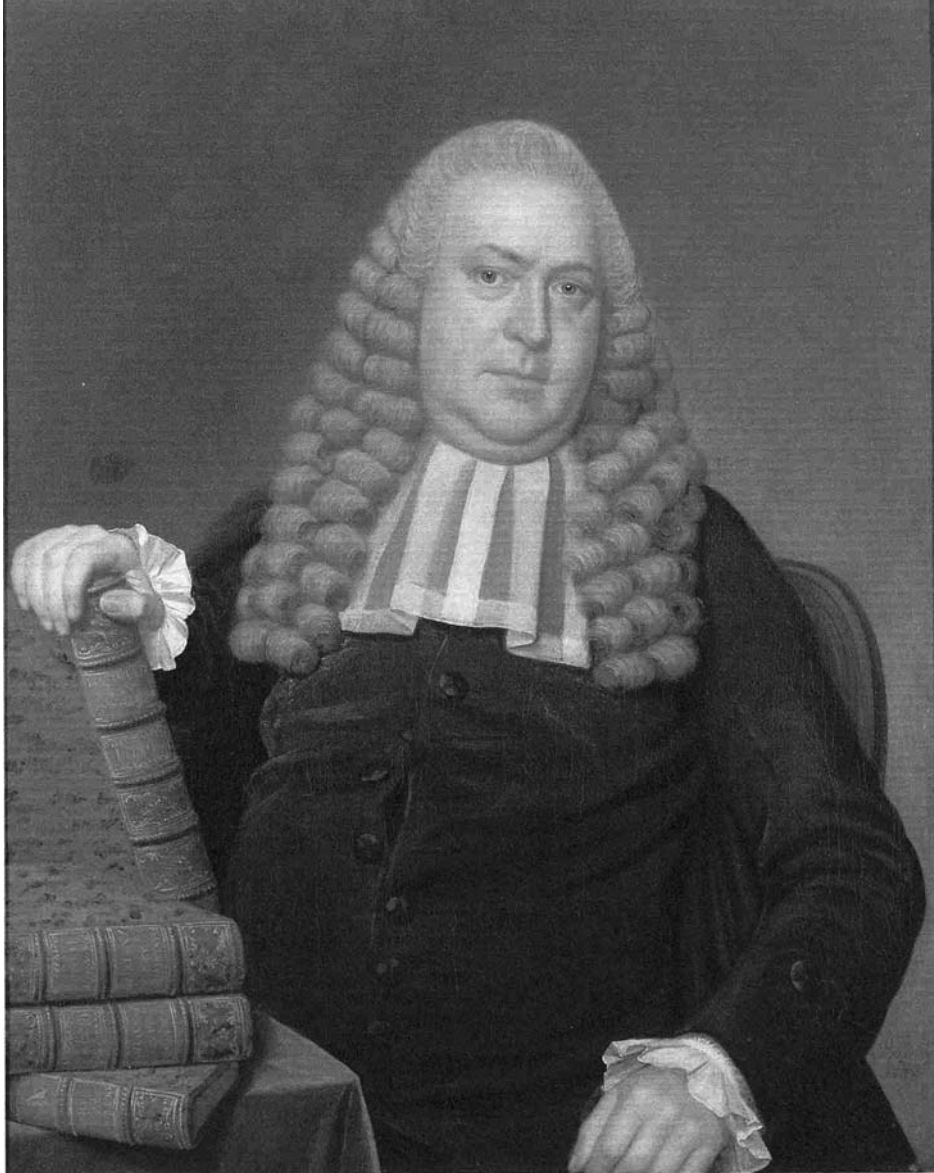
*"Als Hendrik Houthuijs overreket
de kosten van de toerebouw
en op zijn last wierd afgetekent
de spits, zo als die weeze zouw,
heeft Houthuijs, Burgemeester zijnde
dit werk so als gij 't hier ziet staan
van weert doen timmere tot dat eijnde
en 't gedekt door P.D. Haan,
Eemnes-Buijten, Anno 1788."*

Toch is daarmee de kerk nog niet klaar. In 1790 volgt er een grote restauratie van het kerkgewelf en dak. De aanbesteding vindt plaats op 26 juli 1790. Het werk wordt aangenomen door de timmerman Jacob Verweert, die de aanneempenningen van 't timmerwerk ten bedrage van f 300 uitbetaald krijgt. Architect is Van der Kloes die f 31-10-: voor zijn werk ontvangt (salaris en verschot). Er staat een bedrag voor de boekverkoper van f 4-:-: , wat waarschijnlijk voor het drukken van pamfletten (uitnodiging tot de openbare aanbesteding) betaald is.

Het grootste deel van de werkzaamheden worden gedaan door Pieter de Haan (arbeidsloon en leveranties), Jacob Verweert (arbeidsloon en leveranties) en Cornelis Poul (leveranties). Ook aan meester leiendekker Reijnier van Dijk, meester schilder Klaas Couzynse worden grote bedragen betaald.

Totale kosten van deze restauratie: f 6316-2-4.

Het nieuwe eiken tongewelf is hoger dan de oude, te zien aan het metselwerk van de toren.

Pieter Cornelis Hasselaar

De ambachtsheren en hun invloed in de kerk.

Inmiddels was er in de 18^e eeuw kerkrechtelijk wat benoeming van predikanten betreft een belangrijke verandering gekomen: in 1714 hadden de Staten van Utrecht aan de nieuwe ambachtsheer of ambachtsvrouw van de beide Eemnesen het jus exprobandi et improbandi voor f 3000 verkocht. In het vervolg moest aan deze heer bij het zoeken naar een nieuwe predikant om toestemming worden gevraagd (handopening). Vervolgens moest de nieuwe kandidaat-dominee eerst aan de ambachtsheer worden voorgesteld. Pas na diens toestemming kon deze worden beroepen. In de notulenboeken staat de procedure bij elke verandering van predikant uitgebreid weergegeven.

Dit recht, ook wel agreatierecht genoemd, is in de loop van de tijd aan verandering onderhevig geweest. In de beginjaren had de provinciale synode ook deel aan het beroepingsproces, later wordt de procedure eenvoudiger. Soms geeft de ambachtsheer enige geschikte kandidaten aan, die volgens hem de moeite waard zijn om een predikbeurt te vervullen.

De ambachtsheren hadden recht op een gestoelte in de kerk en op een graf als zij hier begraven wilden worden. De Hasselaers hebben daar gebruik van gemaakt; in hun familiegraf werden meerdere familieleden begraven. En ook een telg van de familie Van Naamen ligt hier begraven.

Van Pieter Cornelis Hasselaar is het bekend, dat hij bij het vaststellen van de jaarrekeningen van Eemnes-Buiten aanwezig was of zich liet vertegenwoordigen. Daar werden vaak ook de geldelijke subsidies aan kerkmeester en armmeesters besproken. De eerste ambachtsheer van de familie Van Naamen, Johan Sebastiaan, is één keer daadwerkelijk bij de vaststelling van de kerkelijke jaarrekening aanwezig geweest.

Tegenover deze bemoeienissen stond ook het schenken van giften bij tekorten of voor aankoop van bijzondere zaken. We vinden bijvoorbeeld giften voor het verhogen van het traktement van de predikant, voor de aankoop van een orgel of voor een grote restauratie.

Pas in 1922 was het agreatierecht helemaal afgeschaft. Tot die tijd heeft de ambachtsheer zijn recht uitgeoefend. De laatste ambachtsheer, die het agreatierecht nog uitgeoefend had, was Jhr. Schelto van Citers, die in 1942 overleed. Zijn zoon, die zich mag Van Eemnes mag noemen overleed 3 jaar later. Diens erfgename, mevrouw 's Jacob-Dubois, die in Zwitserland woonde, maakte geen gebruik van dit recht. Zij was wel een paar keer in Eemnes geweest om eens te zien, van welke plaats zij deze titel geërfd had. Of zij nu nog in leven is, is mij onbekend.

Jan Out